बार्हस्पत्यो भरद्वाजः।इन्द्रावरुणौ। त्रिष्टुप्, ९-१० जगती

श्रुष्टी वां यज्ञ उद्यतः सजोषा मनुष्वद्वृक्तबर्हिषो यजध्यै।
आ य इन्द्रावरुणाविषे अद्य महे सुम्नाय मह आववर्तत्॥ ६.०६८.०१

चित्तवासनानां चित्तसंस्काराणामिन्द्रियाणामीशनाधिदेवता इन्द्रः। प्रकृतिनियतिभूतर्ताधिदेवता वरुणः। तयोरियं स्तुतिः। इन्द्रावरुणौ। यः। अद्य- इदानीम्। महे- महत्यै। इषे- इच्छायै। महे- महते। सुम्नाय- आनन्दाय। आ ववर्तत्- आवर्तयति। सः। यज्ञः। वाम्- युवयोरर्थे। श्रुष्टी- क्षिप्र इति यास्कः। मनुष्वत्- ज्ञानयुक्ताय। वृक्तबर्हिषः- आस्तृतासनाय यजमानाय। यजध्यै- यष्टुम्। सजोषाः- सहृदयः। उद्यतः- प्रवृत्तः ॥१॥

ता हि श्रेष्ठा देवताता तुजा शूराणां शविष्ठा ता हि भूतम्।
मघोनां मंहिष्ठा तुविशुष्म ऋतेन वृत्रतुरा सर्वसेना॥ ६.०६८.०२

ता- तौ। हि- खलु। श्रेष्ठा- उत्तमौ। देवताता- यज्ञेषु। तुजा- प्रेरकौ। शूराणाम्- समर्थानाम्। शविष्ठौ- अतिशयसामर्थ्यौ। मघोनाम्- सम्पद्वताम्। मंहिष्ठा- महान्तौ। तुविशुष्मा- बहुबलिनौ। ऋतेन- प्रकृतिनियतिभूतसत्येन। वृत्रतुरा- आवरणबाधकौ। सर्वसेना- विष्वक्सेनौ। ता- तौ। हि- खलु। भूतम्- भवतम् ॥२॥

ता गृणीहि नमस्येभिः शूषैः सुम्नेभिरिन्द्रावरुणा चकाना।
वज्रेणान्यः शवसा हन्ति वृत्रं सिषक्त्यन्यो वृजनेषु विप्रः॥ ६.०६८.०३

ता- तौ। इन्द्रावरुणा- इन्द्रावरुणौ। चकाना- सर्वस्तुतौ। नमस्येभिः- वन्दनैः। शूषैः- बलैः। सुम्नेभिः- सुखैः। गृणीहि- स्तुहि। अन्यः- एकः। वज्रेण। शवसा- बलेन। वृत्रम्- आवरणम्। हन्ति- नाशयति। अन्यः- इतरः। विप्रः- मेधावी वरुणः। वृजनेषु- दुःखेषु। सिषक्ति- उपासकैः सङ्गच्छते ॥३॥

Dr. Rangaji

ग्नाश्च यन्नरश्च वावृधन्त विश्वे देवासो नरां स्वगूर्ताः।

प्रैभ्य इन्द्रावरुणा महित्वा द्यौश्च पृथिवि भूतमुर्वी॥ ६.०६८.०४

नराम्- नृणां मध्ये। ग्नाश्च नरश्च- स्त्रीपुरुषाः। विश्वे देवासः- सर्वे देवाः। स्वगूर्ताः- स्वयमुद्यताः। वावृधन्त- वर्धयन्ति। इन्द्रावरुणा- इन्द्रावरुणौ। एभ्यः- एतेभ्यः। महित्वा- माहात्म्येन। भूतम्- भवतम्। द्यौश्च पृथिवि- हे द्यावापृथिव्यौ। उर्वी- विस्तृते। भवतम्॥४॥

स इत्सुदानुः स्ववाँ ऋतावेन्द्रा यो वां वरुण दाशति त्मन्।

इषा स द्विषस्तरेद्दास्वान्वंसद्रयिं रयिवतश्च जनान्॥ ६.०६८.०५

इन्द्रावरुणा- इन्द्रावरुणौ। यः। त्मन्- स्वतः। वाम्- युवयोः। ऋतावा- प्रकृतिनियतिभूतसत्ययुक्तः। स्ववान्- आत्मवान्। दाशति- यच्छति। सः। इत्- एव। सुदानुः- शोभनदानः। सः। इषा- स्वमनीषया। द्विषः- द्वेष्टॄन्। द्वेषभावनानि। तरेत्। दास्वान्- दानशीलः। रयिम्- दानयोग्यसम्पदम्। रयिवतः- सम्पद्वतः। जनांश्च। वंसत्- सम्भजेत्॥५॥

यं युवं दाश्वध्वराय देवा रयिं धत्थो वसुमन्तं पुरुक्षुम्।

अस्मे स इन्द्रावरुणावपि ष्यात्प्र यो भनक्ति वनुषामशस्तीः॥ ६.०६८.०६

देवा- देवौ। इन्द्रावरुणौ। यम्- यं रयिम्। युवम्- युवाम्। दाश्वध्वराय- दत्तहविष्काय। वसुमन्तम्- शरण्यम्। पुरुक्षुम्- बह्वन्नम्। धत्थः- धारयथः। यः। वनुषाम्- हिंसकानाम्। अशस्तीः- अकीर्तीः। भनक्ति- प्ररुजति। सः। अस्मे- अस्मभ्यम्। अपि स्यात्- भूयात्॥६॥

उत नः सुत्रात्रो देवगोपाः सूरिभ्य इन्द्रावरुणा रयिः ष्यात्।

येषां शुष्मः पृतनासु साह्वान्प्र सद्यो द्युम्ना तिरते ततुरिः॥ ६.०६८.०७

उत- अपि च। इन्द्रावरुणा- हे इन्द्रावरुणौ। नः- अस्मभ्यम्। सुत्रात्रः- शोभनरक्षकः। देवगोपाः- देवगुप्तः। रयिः। येषाम्। शुष्मः- बलम्। पृतनासु- युद्धेषु। साह्वान्- अभिभवति। सद्यः- क्षणेन।

Dr. Rangaji

द्युम्ना- शत्रुतेजांसि। ततुरिः- शत्रुहिंसकं सत्। तिरते- तिरस्कुर्यात्। तेभ्यः सूरिभ्यः- विद्वद्भ्यः। स्यात्- भवेत्॥७॥

नू न इन्द्रावरुणा गृणाना पृङ्क्तं रयिं सौश्रवसाय देवा।
इत्था गृणन्तौ महिनस्य शर्धोऽपो न नावा दुरिता तरेम॥ ६.०६८.०८

नु- क्षिप्रम्। नः- अस्मभ्यम्। इन्द्रावरुणा- इन्द्रावरुणौ। गृणाना- स्तुतौ। सौश्रवसाय- शोभनश्रुतये। रयिम्- दानयोग्यसम्पदम्। देवा- देवौ। पृक्तम्- यच्छतम्। महिनस्य- महतोर्युवयोः। शर्धः- बलम्। इत्था- इत्थम्। गृणन्तः- स्तुवन्तः। नावा- प्लवेन। अपः- उदकानि। न- इव। दुरिता- दुःखान्यघानि वा। तरेम॥८॥

प्र सम्राजे बृहते मन्म नु प्रियमर्च देवाय वरुणाय सप्रथः।
अयं य उर्वी महिना महिव्रतः क्रत्वा विभात्यजरो न शोचिषा॥ ६.०६८.०९

सम्राजे- अधिपतये। बृहते- महते। देवाय- द्योतनशीलाय। वरुणाय- ऋताधिदैवताय। सप्रथः- सर्वतः पृथु। प्रियम्- प्रेममयम्। मन्म- मननम्। नु- क्षिप्रम्। प्र- प्रकर्षेण। अर्च- समर्पय। अयम्- एषः। उर्वी- विस्तृते द्यावापृथिव्यौ। महिना- स्वमाहात्म्येन। महिव्रतः- महाव्रतः। क्रत्वा- प्रज्ञया। अजरः- जरारहितः। न- च। शोचिषा- स्वभासा। विभाति- उद्दीपयति॥९॥

इन्द्रावरुणा सुतपाविमं सुतं सोमं पिबतं मद्यं धृतव्रता।
युवो रथो अध्वरं देववीतये प्रति स्वसरमुप याति पीतये॥ ६.०६८.१०

धृतव्रता- धर्मधारकौ। इन्द्रावरुणा- इन्द्रावरुणौ। सुतपौ- रसानुभवकरौ। इमम्- एतम्। मद्यम्- आनन्दकरम्। सुतम्- निष्पन्नम्। सोमम्- रसम्। पिबतम्- अनुभवतम्। युवोः- युवयोः। रथः। देववीतये- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यस्वीकाराय। पीतये- रसानुभूतये। स्वसरम्- स्वतः प्रवृत्तम्। अध्वरम्- ध्वरविरोधिकर्म सर्वभूतहितं कर्म। प्रति। याति- गच्छति॥१०॥

इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्य वृष्णः सोमस्य वृषणा वृषेथाम्।

Dr. Rangani

इदं वामन्धः परिषिक्तमस्मे आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयेथाम्॥ ६.०६८.११

इन्द्रावरुणा- हे इन्द्रावरुणौ। मधुमत्तमस्य- अतिशयेन मधुरस्य। वृष्णः- वर्षकस्य। सोमस्य- रसस्य। वृषणा- वर्षकौ। वृषेथाम्- वर्षतम्। इदम्- अयम्। वाम्- युवयोरर्थे। अन्धः- रसः। अस्मे- अस्माभिः। परिषिक्तम्- क्षारितः। अस्मिन्- एतस्मिन्। बर्हिषि- दर्भासने चित्तासने वा। आसद्य- उपविश्य। मादयेथाम्- हृष्टौ तृप्तौ भवतम्॥११॥

६९ बार्हस्पत्यो भरद्वाजः।इन्द्राविष्णू। त्रिष्टुप्

सं वां कर्मणा समिषा हिनोमीन्द्राविष्णू अपसस्पारे अस्य।

जुषेथां यज्ञं द्रविणं च धत्तमरिष्टैर्नः पथिभिः पारयन्ता॥ ६.०६९.०१

इन्द्रश्चित्तस्थवृत्तीनामिन्द्रियाणामीशनाधिदेवता। विष्णुः सर्वव्यापी सर्वात्मा। विष्लृ व्याप्तौ। विश प्रवेशने। तयोरियं स्तुतिः। अस्य- एतस्य। अपसः- कर्मणः। पारे। इषा- सदेषणया। कर्मणा- तदनुस्यूतक्रियया। इन्द्राविष्णू। वाम्- युवाम्। सम्- सम्यक्। हिनोमि- प्रेरयामि। अरिष्टैः- अहिंसकैः। पथिभिः- मार्गैः। नः- अस्माकम्। पारयन्तौ- तारकौ। यज्ञम्- उपासनम्। जुषेथाम्- सेवेथाम्। द्रविणम्- धनम्। च। धत्तम्- यच्छतम्॥१॥

या विश्वासां जनितारा मतीनामिन्द्राविष्णू कलशा सोमधाना।

प्र वां गिरः शस्यमाना अवन्तु प्र स्तोमासो गीयमानासो अर्कैः॥ ६.०६९.०२

या- यौ। विश्वासाम्- सर्वासाम्। मतीनाम्- बुद्धीनाम्। जनितारौ- स्रष्टारौ। इन्द्राविष्णू। सोमधाना कलशौ- रसधारकभाजनभूतौ। अर्कैः- उपासकैः। गीयमानासः- गीताः। स्तोमासः- मन्त्राः। शस्यमानाः- स्तुतियुक्ताः। गिरः- वाचः। वाम्- तयोर्युवयोः सम्बन्धिन्यः। प्र- प्रकर्षेण। अवन्तु- रक्षन्तु॥२॥

इन्द्राविष्णू मदपती मदानामा सोमं यातं द्रविणो दधाना।

सं वामञ्जन्त्वक्तुभिर्मतीनां सं स्तोमासः शस्यमानास उक्थैः॥ ६.०६९.०३

Dr. Ranganji

इन्द्राविष्णू। मदानां मदपती- रसपालकौ। द्रविणः- सम्पदः। दधाना- धारकौ। सोमम्- रसम्। यातम्- आगच्छतम्। उक्थैः- शस्त्रैः। शस्यमानासः- प्रशस्यमानाः। मतीनां स्तोमासः- मननजा मन्त्राः। वाम्- युवाम्। अक्तुभिः- तेजोभिः। सं अञ्जन्तु- समर्धयन्तु ॥३॥

आ वामश्वासो अभिमातिषाह इन्द्राविष्णू सधमादो वहन्तु।

जुषेथां विश्वा हवना मतीनामुप ब्रह्माणि शृणुतं गिरो मे॥ ६.०६९.०४

इन्द्राविष्णू। वाम्- युवाम्। अश्वासः- प्राणतुरगाः। अभिमातिषाहः- अभिमानबाधकाः। सधमादः- सहैव मदन्तः। आ वहन्तु- प्रापयन्तु। मतीनाम्- धियाम्। विश्वा- सर्वाणि। हवना- आह्वानानि। जुषेथाम्- सेवेथाम्। मे- मम। गिरः- वचः। ब्रह्माणि- मन्त्रान्। उप शृणुतम् ॥४॥

इन्द्राविष्णू तत्पनयाय्यं वां सोमस्य मद उरु चक्रमाथे।

अकृणुतमन्तरिक्षं वरीयोऽप्रथतं जीवसे नो रजांसि॥ ६.०६९.०५

इन्द्राविष्णू। वाम्- युवयोः। तत्- कर्म। पनयाय्यम्- स्तुत्यम्। सोमस्य- रसस्य। मदे- अनुभवे। उरु- विस्तीर्णम्। चक्रमाथे- विचक्रमाथे। वरीयः- श्रेष्ठम्। अन्तरिक्षम्। अकृणुतम्- अकुरुतम्। नः- अस्माकम्। जीवसे- जीवनाय। रजांसि- लोकान्। अप्रथतम्- अप्रथयतम्। इदं विष्णोः कर्म छत्रीन्यायेनेन्द्रस्यापि ॥५॥

इन्द्राविष्णू हविषा वावृधानाग्राद्वाना नमसा रातहव्या।

घृतासुती द्रविणं धत्तमस्मे समुद्रः स्थः कलशः सोमधानः॥ ६.०६९.०६

इन्द्राविष्णू। हविषा- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्येन। वावृधान- वर्धमानौ। अग्राद्वाना- रसानुभवकरौ। नमसा- प्रणामेन। रातहव्या- दत्तहविष्कौ। घृतासुती- पूतनवनीतोपलक्षितपूतावगमनग्राहिणौ। अस्मे- अस्मै यजमानाय। द्रविणम्- सम्पदम्। धत्तम्- यच्छतम्। समुद्रः- अर्णवः। स्थः- भवथः। सोमधानः कलशः- रसधारकभाजनभूतौ भवथः ॥६॥

इन्द्राविष्णू पिबतं मध्वो अस्य सोमस्य दस्रा जठरं पृणेथाम्।

आ वामन्धांसि मदिराण्यग्मन्नुप ब्रह्माणि शृणुतं हवं मे॥ ६.०६९.०७

Dr. Rangani

इन्द्राविष्णू। अस्य- एतम्। मध्वः- मधुरम्। सोमस्य- रसम्। पिबतम्- अनुभवतम्। दस्रा- दर्शनीयौ। जठरम्- उदरमित्याधिभौतिके। हृदयमित्याध्यात्मिके। सीदन् वनस्य जठरे पुनानः, भीमस्य वृष्णो जठरादभिश्वसो दिवे दिवे सहुरिः स्तन्नबाधित इत्यादिषु मन्त्रेषु जठरशब्दस्य मध्यभाग इति लक्षणया सारः स्वरूपं हृदयमिति वार्थः। हूयमानः- अस्माभिराहूतः। पृणेथाम्- पूरयेथाम्। वाम्- युवयोरर्थे। मदिराणि- तर्पकाः। अन्धानि- रसाः। आ- आभिमुख्येन। अगमन्- अगच्छन्। मे- मम। हवम्- आह्वानम्। ब्रह्माणि- मन्त्रान्। उप शृणुतम्॥७॥

उभा जिग्यथुर्न परा जयेथे न परा जिग्ये कतरश्चनैनोः।
इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथां त्रेधा सहस्रं वि तदैरयेथाम्॥ ६.०६९.०८

इन्द्रश्च विष्णो- इन्द्राविष्णू। यत्- यदा। अपस्पृधेथाम्- रक्षोभिरयुद्ध्यथम्। तत्- तदा। त्रेधा- त्रिषु लोकेषु स्थितम्। सहस्रम्- प्रभूतम्। वि ऐरयेथाम्- व्यक्रमेथाम्। उभा- उभौ। जिग्यथुः- जितवन्तौ। न। परा जयेथे- पराजयं प्राप्नुवन्तौ। एनोः- एतयोर्भवतोः। कतरश्चन- एकोप्यसहायः सन्। न। परा जिग्ये- पराजयं प्राप्तवान्॥ ॥८॥

Dr. Ranganji